

Considerații privind păstoritul pe teritoriul României de la sfârșitul secolului al III-lea pînă către sfârșitul secolului al XIII-lea

dr. MARIA COMȘA

Păstoritul la români este una din ocupațiile tradiționale. Pe baza datelor etnografice¹ pe teritoriul României au fost deosebite trei tipuri de păstorit:

1. Păstoritul local, care se petrece în teritoriul din preajma așezărilor.
2. Păstoritul pendulătoriu, între așezarea din vale și munte.
3. Păstoritul transhumant cu vărat într-o zonă de munte și iernat în altă zonă de câmpie.

Fiecare din aceste trei tipuri de păstori prezintă mai multe variante și subvariante în funcție de relief și de resursele locale în general.

1. Păstoritul local se practică în toate așezările din câmpie (silvo-stepă), în zonele de deal, precum și în unele zone de munte. Păstoritul local se efectua pe imașul din apropierea satelor (în cazul satelor adunate) sau din preajma gospodăriilor (în cazul satelor risipite).

În toate cazurile păstoritul local este strâns legat de agricultură. Acest păstorit se practica pentru a satisface

necesitățile de transport ale produselor agricole, precum și necesitățile de hrană (lapte și produse lactate, carne), ale familiilor din așezări.

2. Păstoritul pendulatoriu sau zonal, se practica, în general, în zona de munte sau în satele din depresiunile intramontane.

În ultimul timp au fost deosebite două variante ale acestui tip de păstorit: cu pendulare simplă și cu pendulare dublă.

În primul caz vitele de pe terenul din preajma așezărilor erau duse pe timpul verii pe pășunile înalte de unde coborau pe la 1 septembrie sau curând după această dată. În al doilea caz de pe terenul din preajma satelor, la începutul primăverii vitele staționau 2—3 săptămâni pe fânețele din jur și apoi urcau spre pășunile alpine. De asemenea, la coborâre, care avea loc după 15 august, înainte de a intra pe pășunea satului, mai zăboveau 2—3 săptămâni pe fânețe, într-o zonă intermediară.

Păstoritul pendulatoriu era legat de cele mai multe ori de agricultură. Trebuie să menționăm faptul că până în primele decenii ale secolului nostru în majoritatea regiunilor de deal și munte din România, pe versantele sudice mai însorite se practica agricultura în chip obișnuit până la 1 000 m, iar în unele zone (Apuseni, Parâng, Rodna), chiar până la 1 200—1 300 m. Turmele de oi uneori având și capre, cornute mari, porci, măgari etc. erau scoase la păscut pe pământurile lăsate să se „odihnească” pentru a fi gunoite, iar după un an intrau din nou în circuitul agricol. Astfel, terenurile erau folosite prin rotație: ogor (semănături) — iarbă — ogor sau (semănături) — iarbă pădure — ogor.

În zonele de deal păstoritul se practica alături de viticultură și pomicultură predominând una sau alta din ocupații în funcție de condițiile naturale. De asemenea în zonele piemontane păstoritul se practica adeseori alături de pomicultură. În cazurile enumerate mai sus numai o parte a comunității sătești erau păstori, restul se ocupau cu agricultura grădinăritul primitiv, pomicultura, viticultura etc.

3. Păstoritul transhumant reprezintă de asemenea mai multe variante, cele mai răspândite pe teritoriul României fiind: transhumanța simplă și transhumanța la distanțe mari. Transhumanța simplă era practică la distanțe mai mici, de obicei, drum de 1—3 zile (circa 40—50 km) cu turma pe jos.

În acest caz avem în vedere deplasări din Mărginimea Sibiului până pe versantul sudic al Carpaților din nordul Olteniei, din Țara Bârsei în zona de dealuri înalte ale Munteniei, din Brețcu în Munții Rodnei, din nordul Moldovei pe munții Călimani ș.a.

Păstoritul transhumant la distanțe mari era practicat în anumite zone de pe versantul nordic (transilvănean) al Carpaților Meridionali (Mărginimea Sibiului, Țara Hațegului, Țara Făgărașului, Țara Oltului, Bran, Țara Bârsei) și la vest de Munții Vrancei (Covasna, Brețcu), într-o anumită măsură și de unii păstori maramureșeni. Deplasările cele mai numeroase se făceau din zonele amintite de pe versantul nordic al Carpaților Meridionali spre bălțile din stânga Dunării din Oltenia și Muntenia, în Balta Ialomiței și a Brăilei, în bălțile din sud-vestul și nord-vestul Dobrogei până în preajma Mării Negre, în Delta Dunării, precum și la sud de Dunăre, locurile de trecere în sudul Dunării fiind la Zimnicea, Giurgiu, Oltenița și Călărași². Mărginenii Sibiului în secolul al XIX-lea treceau și spre nord în Bucovina, Sătmăr, Țara Lăpușului sau valea Mureșului de unde porneau spre vest până în șesul Banatului și chiar în Ungaria până în zonele Nyir, Debrețin, Hortobagy ș.a.³ Alții treceau Carpații în zona dintre Prut și Nistru și chiar mult mai departe spre Bug (Balta), pe Nipru (Zaporojie) în Crimeea și în Caucaz (Balta)⁴.

De asemenea, păstorii români din părțile de nord ale țării (Maramureș, Rodna) au pătruns în Carpații Păduroși, în Munții Tatra (din Slovacia și Polonia), precum și în Munții Moraviei⁵.

În cazul păstoritului transhumant uneori se deplasau numai bărbații (Mărginimea Sibiului) în alte cazuri se deplasau și femeile (Poiana Sibiului — Poienarii)⁶.

Păstoritul transhumant a fost practicat, în cazul când animalele s-au înmulțit foarte mult, iar pășunea (și aceea de obicei mai slabă) a devenit insuficientă, cu alte cuvinte nevoia de pășuni mai bune a generat atât transhumanța redusă la distanțe mai mici cât și transhumanța la distanțe mari.

Cu toate că numai zone relativ restrânse practicau transhumanța și doar un număr redus de persoane se deplasau cu turmele, acest tip de păstorit, din cauza mobilității sale pe distanțe mai lungi, a devenit mai cunoscut⁷.

Numeroase drumuri de transhumanță brăzdau zona dintre Carpații Meridionali și Dunăre.

Principalele zone de trecere ale păstorilor din Transilvania în Oltenia erau prin Plaiul Cloșani, de unde turmele se îndreptau spre Dunăre, urma apoi Plaiul Vâlcani și în sfârșit Plaiul Novaci, care era cel mai umblat. Prin Plaiul Cloșani și Vâlcani pătrundeau oierii din Banat, Alba, Hațeg. Hunedoara, rar Mărginenii Sibiului, în timp ce prin Plaiul Novaci veneau în special oierii din Mărginimea Sibiului, dar și din ținuturile Hațegului și Hunedoarei.

Cei care treceau prin plaiul Vâlcanelor mergeau cu turmele spre Târgu-Jiu, iar de acolo porneau către sud-vest până în zona pâraului Drincea și a lacurilor de lângă Dunăre.

Dintre cei care treceau prin plaiul Novacilor, o parte coborau pe Jiu în jos până la Craiova, iar de aici plecau în zona Băileștilor și în preajma lacului Nedeia. O altă parte o apucau spre est, trecând prin Horezu, până la Râmnicu-Vâlcea, de unde coborau pe malul drept al Oltului spre Caracal și Brastavățu până în zona lacului Potelu. Un alt drum de transhumanță care străbătea Oltenia venea de la Drăguș prin Sirnea, Câmpulung, Pitești, Prooroci (aflat pe malul stâng al Oltului), Craiova și continua până în Câmpia Băileștilor (lacul Nedeia și bălțile din zona Ciupercenii Noi Rast).

Zone de trecere ale păstorilor ardeleni au existat prin toate trecătorile mai accesibile ale Carpaților Meridionali și de curbură (până în Vrancea inclusiv). De la punctele de trecere continuau drumuri de transhumanță către Dunăre și Mare asupra cărora nu ne putem opri acum⁸.

Trebuie însă să subliniem faptul că prin păstori transhumanți de pe versantul nordic al Carpaților se efectua o legătură permanentă cu zona extracarpatică a țării, acești păstori fiind nu numai crescători de animale și producători, ci și răspânditori de cultură, căci adeseori în traistele ciobănești erau aduse cărți.

Trebuie să menționăm încă faptul că prin cercetările mai recente s-a putut stabili că în anumite zone, alături de păstoritul transhumant, unele familii practicau și alte tipuri de păstorit (local sau pendulatoriu)⁹.

În perioada care ne interesează păstoritul local pe teritoriul României avea deja o străveche tradiție. Începuturile

sale trebuie căutate încă în epoca neolitică, el continuând să persiste până în secolul nostru. În mileniul I și în primele secole ale mileniului al II-lea al e.n. păstoritul local era practicat în toate așezările din zona de câmpie (silvo stepă) după cum dovedesc talăngile (Celei, Sucidava, Botoșana, Bucov, Garvăn-Dinogetia), și oasele de animale descoperite în diferitele complexe arheologice¹⁰.

În zonele de deal și munte păstoritul local a început în perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului și chiar mai devreme în neoliticul final.

Pentru perioada care ne interesează (anul 275 e.n. — sfârșitul sec. XIII) deocamdată nu avem date arheologice care să ilustreze concret acest tip de păstorit în zonele de deal și de munte. Considerăm că acest fapt constituie pe de o parte o carență a cercetărilor, pe de altă parte credem că se reflectă și o situație reală, deosebită de cea de câmpie. În aceste zone din timpuri străvechi și până la începutul secolului nostru avem de a face credem cu o civilizație a lemnului, care cel puțin deocamdată nu o putem demonstra arheologic, dar ea poate fi dovedită pe deplin pe baza datelor etnografice¹¹.

În consecință în perioada de după părăsirea Daciei și până în secolul al XIII-lea inclusiv păstoritul local s-a petrecut în forme identice sau apropiate de cele sesizate prin cercetările etnografice¹².

Păstoritul pendulatoriu de asemenea de origine străveche a luat ființă în unele zone de deal și munte aproximativ în aceeași perioadă cu păstoritul local. Ca și în cazul păstoritului local pentru păstoritul pendulatoriu nu avem deocamdată dovezi arheologice, dar pe baza datelor etnografice se poate stabili vechimea acestui tip de păstorit.

Se pune problema când a început păstoritul transhumant pe teritoriul României?

Ținând cont de faptul că în unele părți ale Europei se pare că acest tip de păstorit era practicat încă din epoca bronzului, nu ar fi exclus ca și în unele zone din România, în special în sudul Transilvaniei, păstoritul transhumant să fi apărut în aceeași vreme, adică la prototraci.

Reprezentarea unor care cu ovine pe monumentul triumfal de la Adamclissi (în sud-vestul județului Constanța)¹³ și pe columna traiană din Roma¹⁴ ilustrează bogăția în animale a Scythiei (= Geției) Minor (Dobrogea) și a Daciei în

momentul cuceririi acestor teritorii de către romani în secolul I e.n., respectiv la începutul secolului II e.n.

Faptul că geții și dacii creșteau animale în turme reiese clar și dintr-un pasaj al lui Columela în care se afirmă: „Apoi /oile/ nu numai că îi satură pe țărani prin belșugul brânzei și al laptelui, ci acoperă și mesele bogaților cu mâncăruri numeroase și plăcute. Iar unor neamuri lipsite de grâu le procură toată hrana. De aceea cei mai mulți dintre nomazi și dintre geți se numesc băutori de lapte”¹⁵.

Bogația atât de mare în produse lactate la geți dovedește, alături de păstoritul local și pendulatoriu, și practicarea păstoritului transhumant. În Dacia preromană existau condiții prielnice atât pentru transhumanța simplă, cât și pentru transhumanța complexă spre Dunăre și în alte direcții.

Transhumanța a fost practică și de romani. În economia romană locul principal îl ocupau cornutele mari, apoi cabalinele (calul, măgarul, asinul), porcii și în cele din urmă cornutele mici (oi și capre). Cornutele mari, calul, măgarul și asinul jucau un rol deosebit în agricultură. Atât bovinele, cât și cabalinele erau ținute doar în număr limitat.

Spre deosebire de acestea ovicaprinele erau crescute în turme mici, dar și în turme mari, ultimele numărând sute sau chiar mii de capete. Turmele mici erau adăpostite iarna în staule (lat. **stabulum**, pl. **stabula**)¹⁶. Cu turmele mari și foarte mari se practica transhumanța. Transhumanța marilor turme se făcea pe drumuri cunoscute (**callae publicae**) pe care treceau spre sud la iernat sau se întorceau la vărat pe plajurile mai răcoroase ale munților Apenini centrali (în Munții Sabinelor) în Umbria sau în Apeninii nordici (etrusci sau ligurici).¹⁷

Un pasaj din care reiese foarte clar practica transhumanței la romani o găsim la Varro (116—27 î.e.n.). El afirmă că „Nu sunt potrivite aceleași locuri pentru pășunatul de vară și cel de iarnă. Astfel turmele de oi din Apulia vin vara să pască în Samnium”. Iar într-un alt pasaj spune „Ca să pască, turmele obișnuiesc să treacă din loc în loc, așa că uneori mai multe mile desparte pășunile de iarnă de cele de vară. Aceasta o știu bine singur, pentru că turmele mele se duceau să pască iarna în Apulia, iar vara pe muntele Reate”¹⁸.

Romanii care cunoșteau deja creșterea cornutelor mici în

turme mari și foarte mari, au găsit în Dacia condiții prielnice pentru practicarea acestei ocupații.

Marii proprietari ai **villae-lor rusticae** din Dacia e posibil să fi avut în posesia lor și mari turme. Se presupune de asemenea că arendașii pășunilor, salinelor și ai negoțului (conductores pascui, salinarum, commercii) trebuie să fi avut și o considerabilă avere mobilă în turme de vite și oi¹⁹. Acești proprietari, după modelul celor din Italia, au putut trimite, și fără îndoială au trimis turmele lor de animale la iernat în locuri prielnice cu hrană mai abundentă.

În Dacia romană a putut fi practică transhumanța simplă de pe versantul nordic al Carpaților (din actuala zonă a Sibiului) pe versantul sudic, în Oltenia din nord. De asemenea, din zona Brețcu turmele puteau fi duse mai la nord în Munții Harghitei. Nu este exclusă nici transhumanța de pe versantul nordic al Carpaților până la Dunăre, mai ales pe malul oltean, dacă nu și în Muntenia (cel puțin până în zona actualului oraș Giurgiu) în anumite perioade de liniște și conform unor înțelegeri stabilite de romani cu geto-dacii și sarmații, aflați aici în afara granițelor imperiului.

După abandonarea provinciei Dacia între daco-romanii din teritoriul fostei provincii, geto-dacii din Muntenia, carpii din Moldova și dacii din vestul și nordul țării se stabilesc legături mai strânse, care vor crea condiții favorabile și dezvoltării păstoritului transhumant cu iernare în zona Dunării sau în alte zone (Tisa, Nistru ș.a.).

Păstoritul transhumant la distanțe mai mari a fost stingerit însă periodic în timpul invaziilor diferitelor populații barbare (sarmați, huni, avari, iar mai târziu pecenegi, cu-mani, tătari). Aceste populații au afectat în principal stepa din sudul și nord-estul Moldovei, precum și sudul și estul Munteniei, împiedicând adeseori iernatul în zona Dunării, în special pe malul muntean, mai ales la est de Argeș până la cotul Dunării.

Transhumanța, după părerea noastră, a fost redusă vremelnic, fie la zone mai restrânse din dreapta Dunării, fie la transhumanță simplă, care avea loc de pe versantul nordic al Carpaților pe versantul sudic al acestora. În momentele de liniște este posibilă și o coexistență a celor două feluri de păstorit, păstorii daco-romani și apoi români înaintând spre Dunăre pe văile împădurite ale Oltului, Vedei, Argeșului și Ialomiței.

Totuși între populațiile de păstori nomazi, stabilite vremelnice pe teritoriul României, și păstorii autohtoni nu au avut loc relații mai strânse, deoarece în limba română avem puține cuvinte privind păstoritul, moștenite de la vreuna din aceste populații (de ex. burduf). Întreaga terminologie referitoare la numirile de animale, la numirile produselor acestora, laptele și derivatele lui, lâna ș.a., la numirile adăposturilor și construcțiilor păstorești, este de origine geto-dacică sau latină.

Pentru informare vom da mai jos originea unor cuvinte referitoare la păstorit din limba română.

Dintre cuvintele de origine geto-dacică amintim : stână, baci, cață, strungă, țarc, miel, cârlan, măgar, țap, brânză, zăr sau zer, zară, urdă, searbăd, balegă sau baligă, mânz etc.²⁰.

Dintre cuvintele de origine latină amintim : berbec (berbex, — ecis = vervex), oaie (ovis), capră (capra), ied (haedus), vătui (= ied de un an — vituleus), vită (vita), vacă (vacca), vițel (vitellus), vițea (vitella), bou (bovis), junc (iuvencus), corn (cornu.-us), porc (porcus), purcel (porcellus), purcea, purceauă (porcella), mascur (masculus), mulă (mula), asin (asinus), cal (caal, caballus), a mulge (mulgere), mulsoare (mulsura), staul, staur (stabulum), lâna (lana), păr (pilus), lapte (lac.-tis), caș (caseus), păstor (pastor,-is), păcurar (pecorarius), băț (baculum), păscut (pascuum), pășune (pastionis) etc.

Influențele din alte limbi sunt târzii și foarte puține²¹.

După cum reiese din cele prezentate mai sus, datele lingvistice și etnografice dovedesc originea daco-romană a păstoritului la români și totodată vechimea sa multimilenară.

Păstoritul transhumant la românii din nordul Dunării, dar și la aromânii balcanici își are originea în transhumanța geto-dacică (la sud de Dunăre în cea traco-illiră) și în transhumanța romană, izvorâtă din dorința măririi producției animale²².

Acest mod de creștere a animalelor s-a păstrat și în epoca postromană nu numai în Dacia, ci și la sud de Dunăre precum și în provinciile apusene ale imperiului.

Încă în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX se cunoștea un păstorit transhumant deosebit de intens în Spania²³. Păstorii din văile valdeze ale Alpilor Înalți (Elveția) treceau în Provence între Sisteron și Avignon (Franța).

Alte turme din Pădurile Valdeze iernau în Calabria în sudul Italiei. Transhumanța a fost cunoscută și în Sardinia²⁴.

Aceiași fenomen cu cel petrecut în fostele provincii romane din apus a avut loc și în fostele provincii dunărene ale imperiului. Credem că aceleași cauze au generat transhumanța redusă sau chiar transhumanța la distanțe mai mari (dublă, amplă) în cursul mileniului I și în primele secole ale mileniului al II-lea e.n.

Păstoritul transhumant la români este legat de o populație sedentară, ca de altfel și la celelalte popoare neolatine. Păstorii transhumanți locuiesc în așezări stabile, drumurile spre iernat și vărat fiind bine stabilite și mereu aceleași (ca și la romani **calles publicae**). La românii din nordul Dunării aceste drumuri sunt bine cunoscute sub denumirea de **calea oilor** sau **drumul oilor**²⁵.

Păstorii transhumanți nu pot fi confundați cu populațiile nomade²⁶. Ei au fost și continuă să fie niște **producători și negustori**, care au întreținut cu produsele lor teritorii foarte întinse. Brânza produsă de români și de aromâni (**caseum valachicum**) este cunoscută și apreciată de toate popoarele vecine, ca și în epoca romană renumitul caș tracic (**caseum thracicum**).

Este de menționat faptul că toate popoarele slave din jur au împrumutat cuvântul **brânză** de la români sau aromâni.

Păstorii aveau cunoștințe avansate în ceea ce privește creșterea animalelor și obținerea unor produse lactate de bună calitate. Se străduiau de asemenea pentru obținerea unei lăni superioare etc. Din păcate starea în care au fost obligați să trăiască după căderea provinciilor romane dunărene a făcut ca ei să nu poată progresa prea mult din epoca romană până în epoca modernă.

În concluzie putem afirma că pe teritoriul României păstoritul transhumant, având unele perioade de stagnare în momente de restriște (în decursul secolelor III—XIII), s-a păstrat alături de celelalte forme de păstorit (local și pendulătoriu)²⁷.

După abandonarea Daciei de către autoritățile romane (275) el a continuat să se mențină la populația daco-romană și apoi veche românească, reprezentând una din ocupațiile tradiționale la români, alături de agricultură (inclusiv agricultura pe înălțimi), pomicultură, viticultură etc.

¹ Pentru problemele pe care le vom prezenta mai sus, din numeroasele lucrări referitoare la păstoritul de pe teritoriul României am utilizat date din următoarele: Fr. Miklosich, E. Kaluzniacki, *Über die Wanderungen der Rumanen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879; Emmanuel De Martonne, *Viața păstorească în Carpații români*, Convorbiri literare, anul XLVI, București, 1912, 2, p. 121—127; I. Georgescu, 15 ani de transhumanță în țările române 1782—1797, Cernăuți, 1925; Ștefan Meteș, *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925; Idem, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX. Cercetări de demografie istorică*, București, 1971; A. Veress, *Păstoritul ardelelenilor în Moldova și Țara Românească până în 1921*, București, 1927; Mara Popp, Ciobănia la Ungureni din dreapta Olteului, București, 1932; Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la Români*, București, 1964; Idem, *Soziologie des Hirtenwesens in Südosteuropa*, in *Von der Agrar zur Industrie Gesellschaft Sozialer Wandel auf dem Lande in Südosteuropa*, Darmstadt, 1971; Ion Conea, *Geografie și istorie românească*, București, 1944; Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, 1941; Romulus Vulcănescu, *Elemente de droit coutumier pastoral roumain*, București, 1967; Vlăduțu Ioan, *Etnografia românească*, București, 1973; C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, București, 1976; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, București, 1978, p. 201—235; Nicolae Dunăre, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Cluj, pe anii 1965—1957, Cluj, 1968; Nicolae Dunăre, în *Țara Bârsei*, I, București, 1972, p. 157—244; Idem, *Civilizație tradițională românească în curbura carpatică nordică*, București, 1984, p. 68—142; Idem, *Typologie pastorale traditionelle sud-est européenne*, în *Dispositions de la legislation positive et du droit coutumier relatives aux mouvements saisonniers des éleveurs du bétail dans l'Europe du Sud-Est à travers les siècles*, Symposium International, 1975, Beograd, 1976; Idem, *L'élevage pendulaire double dans les zones de farnaison de l'Europe*, *Apulum*, XV, Alba Iulia, 1977. Idem, *Probleme ale păstoritului sedentar și local*, *Arhivele Olteniei*, 5, 1986, p. 288—295; Victor Tufescu, *Oameni din Carpați*, București, 1982, p. 32—61; Lucia Apolzan, *Carpații tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi*, București, 1987, p. 108—115; Cornelu Bucur în *Mărginenii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească* (coordonatori Cornel Irimie, Nicolae Dunăre, Paul Petrescu), București, 1985, p. 61—62, 70—73, 83, 88—89, 93—99; Boris Zderciuc, *Ibidem*, p. 137—142; Traian Herseni, *ibidem* p. 143—156; Cornel Irimie, Constantin Popa, *ibidem*, p. 199—228; Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Etudiu etnologic*, II, Craiova, 1986, p. 7—179; Claudiu Giurgăneanu, *Populația și așezările din Carpații românești*, București, 1988, p. 72—84. La acestea desigur s-ar putea adăuga încă multe altele.

² C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 95—100, 108—126 harta nr. 1, p. 96 și harta nr. 2, p. 110; D. Macrea, *Probleme ale structurii și*

evoluției limbii române, București, 1982, p. 113 și pl. II reprezentând drumurile de transhumanță ale românilor și ale vlahilor (aromânilor) balcanici (în afara de text).

³ Nicolae Dunăre, *Curbura...*, p. 113, 115—116.

⁴ N. Dragomir, *Oierii margineni în Basarabia, Caucaz, Crimeea și America de Nord*, *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, VI, 1936—1938, Cluj; Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 261 + bibl.; Nicolae Dunăre, *Curbura...*, p. 110. O mărturie în acest sens sunt după noi și toponimele românești (de origine dacică) **Balta**, **Bălți**. Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 261 + bibl. **Ibidem**, p. 265—266; Nicolae Dunăre, *Curbura...*, p. 111—112. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX acest tip de păstorit, insuficient studiat, în sine și compaartiv cu păstoritul vlahilor (aromânilor) balcanici, a dat naștere teoriei imigrației târzii a românilor nord-dunăreni din Peninsula Balcanică, fapt infirmat de datele arheologice, etnografice și de folclorul românesc. Cf. Maria Comșa, *Romanen, Roumanen und Walachen — Sirompfeiler der antike in der neuen Welt Zeitschrift für Archäologie*, 21, 1987, 2, p. 179—192; Romulus Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității, Transilvania (Sibiu), LXXIV*, 1943. Idem în *Anuarul etnografic al Muzeului Transilvaniei, Cluj*, 1959—1960 și 1962—1964 /1966/; I. Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, *Dacoromania, Freiburg-München*, I, 1973, p. 78—103; Valer Butură, *op. cit.*, p. 215.

⁸ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 29—35, 109—126.

⁹ Nicolae Dunăre, *Curbura...*, p. 105.

¹⁰ Pentru exemplificare, cf. D. Tudor, *Sucidava, III, Dacia, XI—XII*, 1948, fig. 34/2-4, p. 187; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI e.ee.*, Iași, 1978, fig. 4/10, p. 163; Maria Comșa, *Cultura veche românească. Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești*, București, 1978, p. 149; I. Barnea, în *Dinogetia, I*, București, 1967, fig. 39/9, 10, p. 74; Sergiu Haimovici, *Studiul resturilor de mamifere domestice descoperite în așezări din secolele VIII—XII situate în sud-estul României*, *SCIVA*, 35, 1984, 4, p. 311—319.

¹¹ În toate zonele etnografice de deal și munte s-au descoperit elemente de cultură materială care au o vechi sau chiar străveche tradiție cf. în acest sens Valer Butură, *op. cit.*, *passim*; Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, *passim*, ș.a. Aceleași forme străvechi se surprind în organizarea muncii și în structurile sociale, asupra cărora nu ne putem opri cu acest prilej.

¹² În cadrul păstoritului local, varianta din Munții Apuseni unde este antrenată întreaga familie (bărbați, femei și copii mai mari) trădează tradiții în forma de organizare care duc înapoi spre societatea dacică în perioada dinaintea cuceririi romane.

¹³ Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, pl. XXI, fig. 35; Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamclissi — Tropaeum Traiani*, ed. a II-a, București, 1961, fig. 187, metopa VIII și fig. 188, metopa IX; Pieseile se află în Muzeul arheologic de la Tropaeum Traiani — Adamclissi.

¹⁴ Sceșee cu animale (bovine și ovi-caprine) se întâlnesc pe metopele nr. 40 și 64 din primul război cu dacii (anii 101—102 e.n.) și pe metopele 125 și 126 de la sfârșitul celui de al doilea război cu dacii (anii

105—106 e.n.). Copii exacte după aceste piese se află în Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România din București.

¹⁵ „Tum etiam casei lactisque abundantia non solum agrestes saturat, sed etiam elegantium mensas incundis et numerosis dapibus exornat. Quibusdam vero nationibus frumenti expertibus victum commodat ex quo Nomadum Getarumque plurimi galaktoptai dicuntur”, Lucii Iuni Moderati Columelae, De re rustica, VII, 2, în Izvoare privind istoria României, I, București, 1964, p. 394—395.

¹⁶ Metoda română de iernare a vitelor în staule este larg folosită și la români, mai ales în Transilvania. (cf. rom. *staul*, pl. *staule* — lat. *stahulum*).

¹⁷ Nicolae Lascu, Cum trăiau romanii, București, 1965, p. 34 și fig. care reprezintă transhumanța, după p. 64.

¹⁸ Neque eodem loco aestiva et hiberna idonea omnibus ad pascendum. Itaque greges ovium longe abiguntur ex Apulia in Samnium astivum. ...Longe enim et late in diversis locis pasci solent ut multa milia absint saepae hibernae pastiones ab aestivis. Ego vero scio, inquam; nam mihi greges in Apulia hibernabant qui in Reatinis montibus aestivabant (Marcus Terrentius Varro, De re rustica, II, 1/16, și II/2, 9, B'ibl. Teubneriana, Lipsiae, 1912, p. 73, 79). Pasajele citate mai sus sunt redate și la Ovid Densușianu, Păstoritul la popoarele române, Însemnătatea lui lingvistică și istorică, București, 1913, p. 6—7.

¹⁹ M. Bacrea, Istoria României, I, București, p. 403—404; D. Tudor, Oltenia Romană, ed. 3-a, București, 1968, p. 72.

²⁰ I.I. Russu, Din trecutul păstoritului românesc. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei Cluj pe anii 1957—1958, Cluj, 1958, p. 135—136; Idem, Moștenirea traco-dacică oglindită în terminologia românească, Studii și cercetări de istorie veche, 31, București, 1, 1980, p. 95—96. Cf. ac. listă de cuvinte după I.I. Russu și la Valer Butură, op. cit., p. 203 și la Nicolae Dunăre, Curbura..., p. 121—122.

Încă din secolul trecut B.P. Hașdeu atribuie fondului autohton geto-dac și nu influenței turcești cuvântul cioban, sinonim cu păstor, păcurar, ambele de origine latină (cf. în lucrarea sa Originea păstoritului la români, în vol. Scrieri istorice, II, Ediție îngrijită și prefată de Aurel Sacerdoțeanu, București, 1973, p. 103—106. În continuare p. 107—141 sunt analizate restul de cuvinte referitoare la păstorit de origine geto-dacă și latină. Consultând Micul atlas lingvistic român, serie nouă, întrebarea nr. 535, nr. hărții 257 (în volumul mare 394), am constatat că *cioban* are o răspândire foarte mare în Carpații Meridionali și Orientali, inclusiv versantul transilvan și în toată zona extracarpatică a țării. O influență turcească atât de puternică asupra păstoritului românesc nu a putut fi. În cazul că ar fi fost ar fi intrat și alte cuvinte referitoare la păstorit în limba română nu numai cioban (=păstor). De aceea credem că B.P. Hașdeu avea dreptate.

Tot fondului autohton geto-dac mai trebuie atribuite, credem noi și unele denumiri de adăposturi păstorești ca: bordei, surlă, colibă, crambă, târlă, corlă (din care considerăm că derivă și corlate, colnă ș.a.

²¹ Valer Butură, op. cit., p. 203.

²² După părerea noastră transhumanța păstorească românească nu apare în evul mediu dezvoltat. Ea a apărut cu multe secole înainte la daci, romani și protoromâni, iar în evul mediu dezvoltat ia doar o am-

ploare mai mare, datorită unor condiții prielnice. În legătură cu aceste condiții cf. Corneliu Bucur, *op. cit.*, p. 70—73, 83, 88—89; Cornel Irimie, Constantin Popa, *op. cit.*, p. 199—208; Nicolae Dunăre, *Typologie des traditionellen Hirtenlebens im karpato-balkanischen Raum*, Zeitschrift für Balkanologie, XI, München, 1975, 1, p. 209; Valer Burtură, *op. cit.*, p. 215.

²³ „Le transhumance s'est exercé en Espagne avec une ampleur et dans des conditions telles qu'on ne les retrouve à ce degré nulle part dans l'Europe. Du Nord au Sud, de l'Est à l'Ouest, d'immenses troupeaux se déplaçaient hier encore des Pyrénées à l'Ebre, de la Galice et des Montes Cantabriques à la Manche et à l'estremadoure; des Monts Ibériques à la nouvelle Castille de l'Andalousie à Valence, c'était comme une flux et reflux de laine, une oscillation rythmique de troupeaux“ (cf. A. Friburg. La transhumance en Espagne, *Annales de Géographie*, XIX, 1910, p. 231, la Ovid Densușianu, *op. cit.*, p. 6).

Am citat acest pasaj pentru a se putea vedea identitatea transhumanței în Spania cu aceea petrecută în zona carpato-balcanică. Aceeași situație se remarcă și în celelalte regiuni din Franța, Italia, Elveția, etc.

²⁴ Toate aceste deplasări cf. Ovid Densușianu, în lucrarea sa *Din istoria migrațiilor la popoarele romanice*, Buletinul Societății filologice, III, București, 1907, + bibl. citată.

²⁵ Em de Martone, *La vie pastorale et la transhumance dans les Carpathes Miridionales, leur importance géographique et historique*, Paris, 1904, p. 240—241; Tibertu Morariu, *Păstoritul în Alpii francezi și în Carpați*, București, 1942; Romulus Vulcănescu, *Cartografierea etnografică a transhumanței în Oltenia de Vest*, *Revista de etnografie și folclor*, IX, București, 1964, p. 17—31; Romulus Vulcănescu, Paul Simionescu, *Drumuri și popasuri străvechi*, București, 1974, p. 30—38; D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, 1982, *harta Drumurilor de transhumanță ale păstorilor daco-romani, aromâni, megienoromâni și istroromâni* (la sfârșitul cărții, în afară de text): C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, harta nr. 1, p. 90 harta nr. 2, p. 110.

²⁶ Păstorii transhumanți au fost considerați nomazi de către autori străini și chiar români (ultimii referindu-se mai ales la păstoritul balcanic, deoarece nu a fost studiată mai aprofundat nici originea acestui tip de păstorit).

Uneori deplasările de la iernat și vărat au fost confundate cu migrațiile populațiilor barbare și numite ca atare (migrations, wanderungen). P. Cancel, încă la începutul secolului, a considerat păstoritul transhumant la aromâni ca aparținând unei populații sedentare. Pe români și vlahii din sud (aromânii) el i-a considerat sedentari, doar pe vlahii (fârșeroții) din Albania îi consideră nomazi (cf. lucrarea sa *Păstoritul la poporul român*. Precizări etnografico-istorice cu prilejul apariției studiului Dl. O. Densușianu „Păstoritul la popoarele romanice”, 1913, p. 11—21. El consideră păstorul așezat o categorie superioară țăranului agricol (Ibidem, p. 21—23).

Mai târziu abordează această problemă Romulus Vuia, în lucrarea sa *Tipurile de păstorit la Români* (p. 219). După părerea sa teoria nomadismului este absurdă. Transhumanța este legată de păstorul sedentar (cu sate stabile). Atunci când păstorii se deplasează la vărat

cu întreaga familie (aromânii macedoneni) avem de-a face cu o transhumanță complexă, nu cu nomadism, formă care derivă din transhumanța simplă (fără familii). El ca și P. Cănel îi consideră doar pe fărșeroți nomazi.

După părerea noastră păstorii de origine romanică nu au fost și nu sunt nomazi. Ei au păstrat, în funcție de împrejurările în care s-au dezvoltat istoricește, un mod de trai mai evoluat sau mai puțin evoluat. Fărșeroții au rămas, după părerea noastră, la nivelul de trai pe care-l duceau în momentul cuceririi romane. Ei sunt transhumanți ca și ceilalți, dar din cauza locurilor sărace în pășuni (unde au fost împinși de alte populații) sunt nevoiți să ducă un trai mai mobil, dar nu barbar. Toate ramurile populației de origine romanică în zona carpato-balcanică practică diferite tipuri de transhumanță nu păstoriți nomad.

²⁷ Considerăm că este absolut necesar ca păstoritul transhumant carpato-balcanic să fie studiat comparativ cu păstoritul transhumant din Alpi, Pirinei și din alte regiuni din punct de vedere etnologic, lingvistic, istoric, folcloristic, sociologic etc., fapt care ar aduce fără îndoială noi precizări pentru elucidarea acestui mod de trai.